

іною та Росією. Так сприйнято загально визнаний у світі основний колізійний принцип *lex rei sitae*, здійснено поділ речей на нерухомі та рухомі. При цьому слід зазначити, що спільною рисою, що водночас об'єднує більшість положень щодо права власності, закріплених в Законі про МПрП, і виявляє особливості, притаманні цьому Закону, є:

- значна кількість диспозитивних норм, які дають можливість для встановлення спеціального регулювання відповідно до закону або погодження сторін;
- широке застосування принципу автономії волі сторін;
- приділення особливої уваги питанням, пов'язаним із здійсненням захисту права власності.

Враховуючи той позитивний факт, що в Закон про МПрП увійшли норми міжнародного цивільного процесу, але залишено поза увагою питання визнання та виконання іноземних рішень щодо майнових спорів, які по-різному вирішуються Цивільним процесуальним і Господарським процесуальним кодексами України, доціль-

но в подальшому зосередити увагу на цих питаннях з метою внесення пропозицій щодо усунення існуючих колізій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Міжнародне приватне право*. Науково-практичний коментар Закону / За ред. доктора юридичних наук, проф. А. Довгерта. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 352 с.
2. *Зевков В., Марышева Н.* Закон України 2005 года «О международном частном праве» // *Хозяйство и право*. – 2006. – № 5 – С. 118–129.
3. *Довгерт А. С.* Реформа колізійного права в Україні // *Проблеми правового регулювання комерційних відносин в умовах їх інтернаціоналізації*: Колективна монографія / За заг. ред. О. Д. Крупчана. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 240 с.
4. *Кисіль В. І.* Міжнародне приватне право: питання кодифікації. – К.: Україна, 2000. – 430 с.
5. *Дмитрієва Г. К.* Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части третьей, разделу VI «Международное частное право». – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА·М), 2002. – 256 с.
6. *Закон України «Про міжнародне приватне право»* від 23.06.2005 р. № 2709-IV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2005. – № 32. – Ст. 422.

ГАРМОНІЗАЦІЯ НОРМ ВІТЧИЗНЯНОГО СПАДКОВОГО ПРАВА ДО НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА

Солтис Н. Б.,

науковий співробітник

відділу проблем приватного права

НДІ приватного права і підприємництва АПрН України

Важливим напрямом інтеграції України в європейські структури є співробітництво України з Європейським Союзом, що має мету вступу України до Європейського Союзу. Основним напрямом інтеграційного процесу є гармонізація законодавства України до законодавства ЄС, яка полягає у зближенні із сучасною європейською системою права (*acquis communautaire* (*acquis*)) [1], що сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС. Термін гармонізація на законодавчому рівні залишається не визначеним. У юридичному розумінні гармонізація законодавства – процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення несуперечливості законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних правових стандартів [2, с. 125]. Як зауважує професор Н. С. Кузнецова, гармонізація законодавства – це усунення проблематичних невідповідностей між національними законодавствами. В свою чергу, це не обов'язково означає створення абсолютно однакових законодавчих положень, мова йде перш за все про те, що їх зміст має бути достатньо схожим, з тим, щоб вони (ці закони) органічно поєднувалися один з одним, так би мовити, «вписувалися» в єдині рамки, в єдині стандарти [3, с. 67].

Тому, гармонізація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами, яка, зокрема, охоплює і спадкове право, оскільки найбільш поширеним об'єктом спадкування є право власності.

Дана проблематика досліджувалася вітчизняними і зарубіжними фахівцями з цивільного та міжнародного права. У межах цієї проблематики питанням загальної

характеристики норм спадкового права зарубіжних країн приділяли увагу такі фахівці з цивільного права: В. В. Безбах, В. Л. Виноградов, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, Ю. О. Заїка, В. В. Васильченко, В. А. Савельєв, В. Ю. Чуйкова, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Я. М. Шевченко.

Колізійні питання спадкування були досліджені фахівцями з міжнародного приватного права, зокрема: Г. К. Дмитрієвою, В. П. Зевковим, Л. А. Лунцом, Е. Р. Кибенко, В. І. Кисілем, Г. С. Фединак, Л. С. Фединак та безпосередньо у дисертаціях: О. О. Кармази «Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві», А. А. Степанюк «Застосування колізійних норм щодо спадкування в міжнародному приватному праві».

Розвиток українського цивільного права здійснюється у напрямі спільності її з романо-германською правовою сім'єю, і тому чинний Цивільний кодекс України був підготовлений з урахуванням гармонізації приватного права в Європі. Тим не менш залишається низка не досліджених питань у спадковому праві, вивчення яких неможливе без використання порівняльно-правового методу дослідження, який дозволяє виявити еволюційну послідовність розвитку правових систем різних держав, зв'язки між ними та рецепцію елементів спадкового права (понять, принципів) однієї правової системи в іншу.

Традиційно правові норми країн континентальної Європи формувалися в рамках норм цивільних кодексів як єдиного консолідуючого акта цивільного законодавства країн-учасниць, але на сьогодні є ідея створення Європейського цивільного кодексу, єдиного для країн ЄС. Щодо доцільності та необхідності створення такого кодексу існують різні думки. Так прийняття єдиного кодифікованого цивільного акта може призвести до заміни існуючих національних цивільних кодексів, які

вже адаптовані до певних суспільних та економічних особливостей кожної країни. Опоненти такої точки зору, навпаки, наполягають на стабільному кодексі для всіх держав-учасниць ЄС, оскільки вважають, що вже минув той час, коли можна було провести логічну межу між «внутрішніми» і «зовнішніми» питаннями в країнах ЄС. Вони підкреслюють, що її практичне втілення може привести до появи двох паралельно співіснуючих цивільно-правових структур – однієї загальносоюзної у вигляді Європейського цивільного кодексу (далі – ЄЦК), другої – національної у вигляді національних цивільних кодексів і систем приватного права [4, с. 43–44]. Питання, які можуть виникнути з приводу їх розмежування у процесі застосування, можуть спричинити виникнення ще більших проблем, ніж ті, які обумовили виникнення ЄЦК в цілому.

Спільність правового регулювання спадкових норм країн-учасниць ЄС зумовлюється єдиним предметом регулювання – це спадщина, яка складається з майнових прав і обов'язків і визначає єдині вимоги для регулювання їх у країнах ЄС. Спадкове право у країнах Європейського Союзу розглядається як підгалузь приватного права. Правовим механізмом спадкових відносин є наступництво стосовно прав на майно спадкодавця, тобто сукупність майнових прав та обов'язків спадкодавця, що не припиняються смертю останнього і переходять до його правонаступників. Основною відмінністю спадкового права України та країн континентальної Європи – є те, що спадкування розглядається як універсальне правонаступництво (спадкоємець успадковує всі права і обов'язки спадкодавця), тоді як у Великій Британії має місце не спадкування прав і обов'язків спадкодавця, а ліквідація його майна.

Спадкове право країн континентальної Європи (романо-германська правова система) має низку принципових відмінностей від країн англо-саксонської правової системи. Для європейського права характерні два основні принципи: свобода заповіту і охорона інтересів сім'ї як суб'єкта приватної власності. При цьому вони еволюційно змінювалися. Так, принцип свободи заповіту, який притаманний спадковому праву всіх правових систем, на сучасному етапі поступається принципу охорони інтересів сім'ї, що пов'язано із втручанням держави в сімейні справи.

У країнах континентальної Європи спадкові відносини регулюються нормами цивільних кодексів (Франція, Німеччина, Італія) або спеціальними законами (Іспанія). Підзаконні акти у цій галузі відносин застосовуються для регламентації порядку здійснення і оформлення прав на спадкування. В країнах англо-саксонської системи у спадковому праві разом із законами суттєва роль належить судовому прецеденту. Хотілося також відзначити, що розвиток спадкового права в Україні та країнах ЄС має певні відмінності.

Всі правові системи встановлюють однакові підстави спадкування за заповітом і спадкування за законом. У такий спосіб забезпечується поєднання принципів волі заповіту та охорони інтересів родини спадкодавця. ЦК України визначає заповіт як особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Не дивлячись на те, що саме визначення поняття за своєю суттю

у всіх правових системах збігається – це правочин, який вчиняється в установленому законом порядку, але саме цей порядок суттєво і відрізняється, що вказує на деякі не звичні для нашого законодавства розбіжності. Крім того, що заповіт може бути складений особою особисто, законодавство деяких країн передбачає можливість вкладання спільних та взаємних заповітів. Щодо спільних заповітів подружжя, то українське законодавство (ст. 1243 ЦК України) близьке за своїм змістом до норм законодавства Німеччини. Англійське ж право, крім визначення поняття спільних заповітів подружжя, має ще одну цікаву форму – взаємні заповіти, в яких кілька осіб беруть на себе зустрічні обов'язки по відношенню один до одного. Насправді, це вже не односторонній правочин, а дво- або багатосторонній договір, який суперечить суті призначення заповіту як одностороннього правочину, що містить у собі волевиявлення лише однієї особи. Цивільне законодавство Франції не містить поняття спільних заповітів подружжя, ні взаємних заповітів.

Метою будь-якого законодавства про спадкування є встановлення такої процедури щодо здійснення заповіту, за якою виключаються будь-які сумніви щодо дійсності останньої волі заповідача. Тому за законодавством країн-учасниць ЄС, як і за законодавством України (ст. 1257 ЦК України), заповіт, який складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, є нікчемним.

Законодавство країн континентальної Європи передбачає наступні основні форми заповітів. Власноручний заповіт, який повністю написаний самим спадкодавцем, що передбачає можливість зменшення підробок, простоту у складенні і можливість дотримання таємності заповіту. Наступна форма – це заповіт у формі публічного акта, який складається відповідно до встановленої законом процедури за участі офіційної посадової особи (як правило, нотаріуса або особи, яка має за законом право виконувати його обов'язки). У Франції заповіт складається у присутності двох нотаріусів (або одного, але в присутності двох свідків). У Болгарії, Італії нотаріус складає і записує розпорядження спадкодавця. Перевага цієї форми в тому, що вона дає гарантію дійсності заповіту і відповідності його змісту дійсній волі спадкодавця.

Існує ще одна форма заповіту – це таємний заповіт (секретний заповіт за ЦК України), який складений заповідачем і у закритому вигляді переданий на збереження нотаріусу, як правило, у присутності свідків. Така форма дозволяє забезпечити секретність заповіту, і його зберігання прямо передбачене Цивільним кодексом Франції (ст. 969, 1007 ЦК Франції) [5], Німеччини (§ 2232 Німецького цивільного уложення) [6], України (ст. 1249, 1250 ЦК України).

На відміну від країн континентальної системи права у Великій Британії закон передбачає лише одну основну форму заповіту, не залишаючи при цьому заповідачу свободи вибору [7, с. 26]. Заповіт складається у письмовій формі, підписується заповідачем (або іншою особою за його вказівкою) і завіряється не менше ніж двома особами у його присутності. Англійський закон не вимагає, щоб заповіт був написаний власноручно заповідачем, за нього це може зробити інша особа. Заповіт може також бути надрукований і навіть оформлений у вигляді криптограми.

У цивільних кодексах країн-учасниць ЄС також існують розбіжності щодо кола осіб, на користь яких може бути складений заповіт. Зокрема, за ЦК Франції не мають сили заповідальні розпорядження на користь лікарів, іншого медичного персоналу та аптекарів, пацієнтом яких заповідач був під час хвороби, що стала причиною його смерті, якщо ці заповідальні розпорядження були зроблені під час цієї ж хвороби, або вони складені на користь духовних наставників і сповідачів. Можливо, такі норми і є доцільними для запобігання зловживань безпорадним станом спадкодавця. Тоді як в ЦК України таких обмежень немає, тому заповідач може призначити своїми спадкоємцями будь-яких учасників цивільних відносин, незалежно від наявності з цими особами родинних чи сімейних стосунків (ст.1235 ЦК України). Заповідачем за ЦК України може бути особа з повною цивільною дієздатністю (ст. 1234 ЦК). Термін «повна цивільна дієздатність» визначений у статтях 34, 35 ЦК України, відповідно до яких право складати заповіт мають особи, які: досягли повноліття (18 років); у разі реєстрації шлюбу неповнолітніми особами; особа, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором; неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини; з 16 років, якщо особа бажає займатися підприємницькою діяльністю. Дещо схожі норми передбачає ЦК Франції. Так право скласти заповіт має особа, яка досягла повноліття або емансипована неповнолітня особа (особа, якій може бути надана повна цивільна дієздатність до досягнення нею повноліття: у разі реєстрації шлюбу або в судовому порядку після виповнення їй 16 років) (ст. 477 ЦК Франції). Неемансиповані неповнолітні, що досягли 16 років, можуть скласти заповіт на $\frac{1}{2}$ частину майна, яке належить їм на праві власності, і яким вони могли б розпорядитися, якби були повнолітніми. Тому норми ЦК України, що стосуються осіб, які мають право на заповіт, більше наближені до ЦК Франції, за винятком того, що французький законодавець вводить поняття «емансиповані особи» до тієї категорії неповнолітніх осіб, які за ЦК України можуть набувати повноліття. Але ці особи дещо втрачають по відношенню до осіб за ЦК України, оскільки французький законодавець з однієї сторони надає їм рівні права на складання заповіту з повнолітніми особами, а з другої – обмежує у їх праві власності на це майно.

Зарубіжному законодавству притаманні й інші форми заповідальних розпоряджень, як наприклад, спадковий договір, виникнення якого відносять до німецького права. Спадкові договори в Німеччині спочатку охоплювали три види договорів: договір про призначення спадкоємця, договір про встановлення легату та договір про відмову від права спадкування. В сучасному німецькому праві договір про призначення спадкоємця трансформувався в спадковий договір, який відповідно до ч. 1 § 1941 Німецького цивільного уложення визначає, що спадкодавець за допомогою договору може назначити спадкоємця, а також встановити заповідальні відкази і покладення (спадковий договір). Договір про встановлення легату як самостійний договір в сучасному німецькому праві втратив своє значення і став одним із розпоряджень, а договір про відмову від права спадкування став самостійним видом договору, але в рамках спадкового права.

Для українського цивільного права поява спадкового договору – це нова форма спадкування. Відповідно до ст. 1302 ЦК України суть спадкового договору полягає в тому, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Якщо порівняти з поняттям спадкового договору за законодавством Німеччини, то за своєю правовою природою він більше наближений до спадкового права, ніж український спадковий договір. По-перше, він містить розпорядження на випадок смерті (призначення спадкоємця, встановлення заповідального відказу або покладення), а, по-друге, є договором, в якому передбачені підстави спадкування. Триває полеміка щодо місця спадкового договору у спадковому праві, яка була розпочата такими вченими-цивілістами, як: З. В. Ромовська, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Т. П. Коваленко, Ю. О. Заїка, В. В. Васильченко, С. В. Мазуренко та ін. Серед останніх досліджень помітно виділяється дисертація Н. П. Шами [8, с. 6, 12], в якій підтримується така позиція, що спадковий договір за вітчизняними нормами законодавства є інститутом договірної права, а не спадкового, незважаючи на його розміщення у Книзі шостій ЦК України «Спадкове право», в силу відсутності в ньому юридичного складу спадкового правонаступництва, тому до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права. Крім того, залишається не повністю з'ясованим питання змісту спадкового договору.

Спадковий договір разом з іншими формами заповідальних розпоряджень передбачає і ЦК Угорщини: спадковий договір і дарування на випадок смерті (ст. 655–659) та договір по відношенню до очікуваної спадщини.

Законодавству країн як континентальної, так і англо-саксонської системи права притаманні обмеження свободи заповідальних розпоряджень. Так відповідно до болгарського законодавства обмеження свободи спадкування існує тільки в інтересах необхідних спадкоємців, яким у будь-якому випадку передбачається обов'язкова частка спадкового майна, яка закріплена за дітьми спадкодавця, його батьками та тим з подружжя, який його пережив.

Угорським цивільним правом передбачена широка можливість робити заповідальні розпорядження. Разом з тим, закон охороняє і спадкові права найближчих родичів спадкодавця. Прикладом такої охорони є положення про обов'язкову частку (статті 661–672 ЦК Угорщини), відповідно до яких визначені спадкоємці отримують частину спадкового майна незалежно від змісту заповіту.

Стаття 959 ЦК Польщі дає право спадкоємцю заповідати своє майно одній або більше осіб. Але, як і в інших країнах ЄС, в ЦК Польщі передбачені обмеження свободи заповідальних розпоряджень на користь необхідних спадкоємців, тобто тих осіб, без яких неможливо обійтися при відкритті і розподілі спадщини. Відповідно до ст. 991 ЦК Польщі до кола необхідних спадкоємців відносяться: непрацездатні низхідні (у тому числі малолітні діти), той непрацездатний із подружжя, який його пережив та непрацездатні батьки спадкодавця. Незалежно від змісту заповіту, кожному із них належить $\frac{2}{3}$ тієї частини, яку б вони отримали при спадкуванні за законом. Відповідно до принципу свободи заповіту за

Німецьким цивільним уложенням спадкоємець може: призначити розпорядженням спадкоємця на випадок смерті (§ 1937) і відсторонити від спадкування за законом родича або свого чоловіка (дружину) (§ 1938).

Свобода заповідального розпорядження має все ж такі певні обмеження в інтересах найближчих родичів спадкодавця у будь-якому законодавстві. Суттєво обмежується свобода заповідального розпорядження статтею 913 ЦК Франції, відповідно до якої, заповідач має право вільно розпорядитися не більше, ніж половиною свого майна, якщо є один необхідний спадкоємець, і тільки четвертою частиною, якщо є три та більше таких спадкоємців. Охороняючи економічні інтереси законних, спадкоємців Німецьке цивільне уложення також на законодавчому рівні встановило обмеження заповідальної свободи розпорядження – це обов'язкова частка.

За своєю юридичною природою «обов'язкова» або «невід'ємна» частка німецького та українського спадкового права суттєво відрізняються від французького «необхідного спадкування». Так, за ЦК Франції особа, яка має право на частину спадщини за ст. 913 – є рівноправним спадкоємцем. Тоді як за Німецьким Цивільним уложенням, особа, яка має право на обов'язкову частку – не є спадкоємцем, оскільки вона відсторонена від спадкування за волею спадкодавця. Але така особа відповідно до § 2303 має право вимагати обов'язкову частку, яка дорівнює половині вартості його частки при спадкуванні за законом. Щодо спадкування обов'язкової частки за ЦК України, то ст. 1241 встановлює наступні умови для спадкування: 1) за колом осіб: неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки; 2) розмір дорівнює половині частки, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом; 3) перелічені особи мають право на обов'язкову частку незалежно від змісту заповіту.

Таким чином, встановлені наступні особливості спадкування обов'язкової частки: 1) розмір обов'язкової частки за Німецьким цивільним уложенням та ЦК України, як правило, менше частки необхідної спадщини за ФЦК; 2) до кола осіб, які мають право на обов'язкову частку за Німецьким цивільним уложенням та ЦК України, входить менше осіб, ніж необхідних спадкоємців за ЦК Франції; 3) обов'язкова частка – як законодавчо встановлене обмеження заповідального розпорядження, притаманне всім законодавчим системам. Цілком можна погодитися з думкою В.А. Савельєва, що принцип свободи заповіту, який втілений у ФЦК та НЦУ, все таки більш послідовно і прямолінійно проведено в НЦУ та нормах ЦК України [9, с. 61].

Отже, аналіз спадкових норм законодавства України та деяких держав-учасниць ЄС, які є представниками романо-германської (континентальної) та англо-саксонської правових систем світу, виявив певні відмінності. Так країнам континентальної Європи притаманні такі форми заповіту: власноручний, таємний, заповіт у формі публічного акта. Тоді як спадкування за заповітом у системі загального права передбачає тільки одну

форму заповіту – письмову. Але не зважаючи на розбіжності у нормах країн як континентальної, так і англо-саксонської системи права, інститут спадкування спрямований на захист майнових прав та збереження майна у родині.

Таким чином, здійснений аналіз свідчить, що українське законодавство деякою мірою адаптоване до європейського законодавства і ввібрало в себе прогресивні ідеї країн-учасниць ЄС. Не дивлячись на те, що країни ЄС є представниками різних правових систем світу (романо-германської, англо-саксонської тощо), їх законодавство відповідає загальним нормам європейського та міжнародного права.

Однак не можна при цьому забувати і про вітчизняні традиції спадкового права, які склалися еволюційно. Крім цього, ЦК України, який набув чинності 1 січня 2004 р., використав досвід представників провідних континентальних цивільно-правових шкіл. Тому українське цивільне право за своєю природою має більше спільних рис з романо-германською правовою системою, аніж з англо-американською, якій притаманний деякий консерватизм. Тому, визначаючи орієнтири на шляху гармонізації українського цивільного законодавства із законодавством ЄС, варто враховувати досягнення вітчизняних досліджень цивільного права, які втілені в нормах ЦК України та уособлюють високий фаховий рівень тих приватноправових положень, який має відповідати вимогам ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Угода* про партнерство і співробітництво між Європейськими співтовариствами та їх державами-членами і Україною (УПС) від 14 червня 1994 р.– адресне посилання: <http://www.eclg.gov.ua/new/html/ukr/7/ups.html>.
2. *Великий* енциклопедичний юридичний словник / За ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
3. *Кузнєцова Н. С.* Проблема відповідності цивільного законодавства України стандартам європейського права // *Університетські наукові записки*. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 66–69.
4. *Гражданское и торговое право зарубежных стран: Учебное пособие* / Под общей ред. В. В. Безбаха и В. К. Пучинского. – М.: МЦФЭР, 2004. – 896 с.
5. *Французский гражданский кодекс* / Науч. ред. Лаврова Д. Г.; пер. с франц. Жуковой А. А., Пашковской Г. А. – СПб, 2004. – 1101 с.
6. *Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: ввод. закон к Гражд. уложению*; пер. с нем. / [В. Бергманн, введ., сост.]; науч. редакторы – В. Бергманн (и др.). – 3-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 896 с.
7. *Гуцин В. В., Дмитриев Ю. А.* Наследственное право и процесс. – М.: ЭКСМО, 2004. – С. 26.
8. *Шама Н. П.* Спадковий договір в цивільному праві України: Автореф. дис. на здобуття ступеню к.ю.н. зі спец. 12.00.03; Львівський національний у-т ім. Івана Франка. – Львів, 2008. – 16 с.
9. *Савельєв В. А.* Гражданский кодекс Германии (история, система, институты): Учеб. пособие. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Юрист, 1994. – 96 с.
10. *Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд.*: Наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко, С. Я. Рабовська, О. О. Кармаза та ін.; За заг. ред. С. Я. Фурси. – К., 2008. – 1216 с.